

СОЦІАЛЬНА БЛАГОДІЙНІСТЬ СТАРООБРЯДЦІВ У РОСІЇ В XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ¹

У статті досліджено соціальну благодійність старообрядців у Росії в XIX — на початку XX століття. Встановлено, що в основі соціальної благодійності купців-старообрядців лежало розуміння значення безкорисних діянь у вирішенні проблем соціального характеру, а старообрядські підприємці виділяли величезні кошти на будівництво об'єктів соціальної інфраструктури.

Ключові слова: соціальна благодійність, старообрядці, купці, соціальна інфраструктура, Російська імперія.

В статье исследовано социальную благотворительность старообрядцев в России в XIX — начале XX веков. Установлено, что в основе социальной благотворительности купцов-староверов лежало понимание значения безвозмездных деяний при решении проблем социального характера, а старообрядческие предприниматели выделяли значительные средства на строительство объектов социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: социальная благотворительность, старообрядцы, купцы, социальная инфраструктура, Российская империя.

Article author examined the social charity of the Old Believers in Russia in XIX — early XX centuries. It is established that in a basis of social charity merchants Believers was lying understanding of the importance of gratuitous actions for solving social problems, and Old Believer businessmen invested considerable funds to the construction of social infrastructure.

Keywords: social charity, Old Believers, merchants, social infrastructure, the Russian Empire.

Менш масштабною, але все-таки значною була благодійність купців-старообрядців у сфері служіння суспільству. Цих проблем торкалися О. Сєдов, І. Поздєєва, В. Пишкін, Н. Думова, Є. Мелехов, В. Ковалинський, А. Єфимкін, А. Стадников, В. Столбов, А. Кряжевських, К. Доулінг, О. Карташева, А. Горячев, В. Горячев, О. Монакова та багато інших. Однак спеціальних досліджень, присвячених означеній темі, немає.

В основі соціальної благодійності лежало розуміння значення безкорисних діянь у вирішенні соціальних питань: покращення побуту, медичного обслуговування, виховання та навчання людей. Старообрядські підприємці виділяли величезні кошти на будівництво лікарень і закупівлю нового обладнання для них, зведення шпиталів, санаторіїв, богаділень, дитячих притулків, безкоштов-

них їдалень для бідних, на будівництво й утримання дитячих садків, загально-освітніх шкіл, гімназій і вищих навчальних закладів. Серед найактивніших жертводавців, які асигнували гроші на соціальні потреби суспільства, слід виділити родини нижньгородських купців Бугрових і Сироткіних, київських Дехтярьових і Попових, клинцівських Степуніних та Кубар'євих, одеських Дубініних, елісаветградських Пашутіних, казанських Шамових, Оконишникових і Романових, чистопольських Челишевих, самарських Саніних, московських Морозових, Солдатенкових, Рахманових, Шелапутіних та багатьох інших.

Як відзначає нижньгородський дослідник О. Сєдов, щорічно на благодійність М. О. Бугров (1837–1911) виділяв близько 45% власних прибутків: «Благодійність була для підприємців-старобрядців не купецькою показухою, не похвалою багатого перед бідним, а релігійно-моральною потребою, життєвим кредо, що яскраво зобразив Микола Олександрович Бугров на смертному одрі. Помираючи, він заповідав спадкоємцям: «Живіть у мирі і нікого не ображайте, найбільше жалійте бідну братію»². А якщо регіон охоплювала яка-небудь біда, відрахування купця виростали до 80% прибутку, як, наприклад, сталося в Нижньгородській губернії!»³

У 1876 р. на кошти Бугрова, Курбатова і братів Клинових в Нижньому Новгороді було споруджено міський водопровід загального користування. Левову частку пожертвуваних 325 тис. рублів становили гроші М. О. Бугрова. Купці-дарувальники висунули умову, аби міщани користувалися водою безкоштовно. У 1887 р. на кошти Бугрова і його родича Блінова у місті збудували так званий «дім вдів». Приміщення існує й понині. У ньому розміщується гуртожиток Нижньгородського політехнічного університету. У 1890 р. на кошти М. О. Бугрова в Нижньому Новгороді було споруджено «нічліжку» для бідних. На її утримання купець виділив 30 тис. рублів. У цьому притулку одночасно могло ночувати близько тисячі осіб. У 1913 р. М. О. Бугров безкоштовно годував погорільців із с. Миси й Ластаново протягом 40 днів⁴.

У 1894 р. на кошти М. О. Бугрова у с. Філіпповське Семенівського повіту Нижньгородської губернії спорудили богадільню для престарілих та інвалідів. Її утримання забезпечувалося банківським вкладом у розмірі 80 тис. рублів. У с. Попова на його кошти спорудили молитовний будинок, кам'яне двоповерхове приміщення школи, гуртожиток для учнів. Поряд із с. Філіпповське у Малинівському скиті звели церкву. Значним вкладом виявилися й подаровані ним земельні ділянки. Зокрема, у Нижньому Новгороді купець передав місцевій старообрядській громаді тисячу квадратних сажнів землі в центрі міста, а семенівському земству він подарував лісову дачу, яка оцінювалася в мільйон рублів. М. О. Бугров робив значні пожертвування всьому російському старообрядству незалежно від конфесійної належності віруючих. У Нижньому Новгороді купець одночасно був членом 72 громадських комісій. Загальна сума пожертвувань М. О. Бугрова була на той час колосальною — близько 10 млн рублів⁵.

Особливу увагу облаштуванню соціальної інфраструктури робітничих поселень приділяла Варвара Олексіївна Морозова. Н. Думова в книзі «Московские

меценаты» відзначала, що «В. О. Морозова заснувала і фінансувала цілу мережу благодійних закладів при фабриках товариства Тверської мануфактури: лікарню і родильний притулок, аптеку, «санаторію», притулок для сиріт, колискову (так називалися тоді ясла), богадільню, прихисток для хроніків, будинок догляду, училище, школу рукоділля, бібліотеку. Вона вважала себе благодійницею робітників. Під час страйків на Тверській мануфактурі завжди намагалася сама з'ясувати та ліквідувати конфлікти, що виникали, та відверто дивувалася невдячності, жорстокості страйкарів. Адже, коли захисників безпорядків допитували в поліції, на питання про освіту вони відповідали: «Вчився в школі при фабриці Морозової», «виховувався за рахунок фабрикантів Морозових»»⁶.

В.О. Морозова була попечителькою 2-го Рогозького міського початкового жіночого училища, Благодійного товариства при психіатричній клініці на Дівочому полі імені А.А. Морозова, Московського міського ремісницького училища, Товариства допомоги потребуєчим студентам Московського технічного училища і Московського державного університету, Народного університету імені Шанявського, Московської міської опіки про бідних 2-ї і 3-ї рогозької дільниць. Вона фінансово підтримувала Московський музей кустарних виробів, заснувала Московську міську читальню імені І.С. Тургенева, була головою Московського жіночого клубу⁷.

У 1891 р. Д.А. Морозов виділив 500 тис. рублів на будівництво й утримання в Шелапутінському провулку Москви притулку та богадільні. Потім його дружина Е.П. Морозова внесла ще 170 тис. рублів на розвиток богадільні⁸. Разом із В.О. Морозовою вона фінансувала будівництво психіатричної клініки.

У 1898 р. на будівництво дитячої лікарні на 150 ліжок В.Є. Морозов заповів Москві 400 тис. рублів. М.А. Морозов пожертвував 30 тис. рублів на заснування інституту злоякісних пухлин при Московському університеті і близько 15 тис. руб. передав Московській опіці про бідних.

Морозовими було створено багато благодійних закладів, серед яких не останнє місце займав Інститут з лікування ракових пухлин при Московському університеті імені М.В. Ломоносова. За словами Рябушинського, він становив ціле місто. Сюди входили університетські психіатричні клініки, дитяча лікарня В.Є. Морозова, Московський міський пологовий будинок імені С.Т. Морозова, богадільня імені Д.А. Морозова. При Московському технічному училищі Морозовими був споруджений прядильно-ткацький навчальний корпус, відкрита кафедра з текстильної справи, початкове ремісницьке училище імені В.О. Морозової тощо. І.Д. Морозов брав активну участь у міських благодійних акціях⁹. Він був гласним Московської міської думи і почесним мировим суддею.

Благодійниками Хлудовими були створені богадільня імені Г.І. Хлудова, палати для невиліковно хворих жінок, засновані безкоштовні квартири імені П.Д. та Г.І. Хлудових та К. і Є. Прохорових, відкрита ремісницька школа, Університетська клініка дитячих хвороб ім. М.А. Хлудова¹⁰.

У 1883 р. у Києві на кошти 1-ї гільдії купця М.П. Дехтярьова у придбаному в купця Василя Бугайова будинку на вул. Покровській, 5 була заснована богадільня для німецьких християн. На купівлю будинку М.П. Дехтярьов витратив

25 тис. рублів сріблом. Богадільня утримувалася на відсотки від спеціально покладеного в банк 100-тисячного капіталу. У 1892 р. благодійник відкрив для бідних «Дім вдів Михайла Парфентійовича і Єлизавети Іванівни Дехтярьових», який утримувався на відсотки ще одного 100-тисячного капіталу, розміщеного в банку. Приміщення богадільні було споруджено на кошти засновника на перетині вулиць Покровської, Андріївської і Боричів Тік.

У 1895 р. на території міської Олександрівської лікарні за кошти М.П. Дехтярьова був споруджений Свято-Михайлівський православний храм. Купець жертвував достатньо великі суми на заснування інших благодійних закладів, у т. ч. 40 тис. рублів на лікарню для робітників, 15 тис. — на стипендії студентам і учням політехнічного інституту, комерційного і реального училищ, деяких київських гімназій.

У 1900 р., після смерті М.П. Дехтярьова, його дружина К.І. Дехтярьова приступила до будівництва богадільні на Древянській площі. Вона складалася з тринадцяти споруд. У першому будинку, крім житлових приміщень на 500 місць, розміщувалася їдальня, церква та читальня; у другому — спальні на 244 місця та їдальня; у третьому — спальні на 165 місць; у четвертому — лікарня; у п'ятому — адміністративні служби. Окрім того, були споруди для каплиці, лазні, стайні, складів, а також для інших господарських потреб¹¹. За зауваженням київського дослідника В.В. Ковалинського, за перші 10 років існування богадільні її витрати становили 1 млн 169 тис. рублів, а кількість людей літнього віку, за якими доглядали, виросла з 392 осіб до 756, дітей — з 54 осіб до 204. Ця богадільня утримувалася тільки на прибутки Є. І. Дехтярьової від готелів і будинку на Хрещатику. Цікаво, що прибутки перевищували витрати на утримання цього приміщення. Загалом М.П. Дехтярьов передав Києву близько 2 млн рублів грішми та цінними паперами і 2,5 млн рублів нерухомістю¹².

Одну з помітних ролей в історії та Києва відіграла династія купців-старовірів Попових. У 1835 р. (після ліквідації київського магістрату і заснування міської думи) Ф.Д. Попова вибирають ратманом Київської міської думи¹³. У 1886 р. його син Микола Фадейович заснував і утримував лікарню для лікування очей на 30 місць для бідних хворих. У 1889 р. він отримав орден святої Ганни 3-го ступеня.

У 1891 р. М.Ф. Попов разом із двома іншими видатними київськими благодійниками М.А. Терещенком і М.П. Дехтярьовим відкривають для робітників лікарню на 50 місць. Статутний капітал закладу, який знаходився в київській конторі Державного банку становив 75 тис. рублів. (Найбільший внесок (100 тис. рублів) зробив М.А. Терещенко.) У 1892 р., за клопотанням київського міського товариства, М.Ф. Попову, М.А. Терещенку і М.П. Дехтярьову присвоюють звання почесних громадян Києва¹⁴.

У 1862 р. у Нижньому Новгороді коштом 1-ї гільдії купця Ф.А. Блінова був започаткований Нижньогородський міський громадському банк (купець вніс стартовий 25-тисячний капітал)¹⁵.

Товариство шанувальників комерційних знань Академії комерційних знань фінансово підтримував московський 2-ї гільдії купець Ф.С. Михайлов. За регу-

лярну підтримку його обрали дійсним членом цього товариства. Московський 1-ї гільдії купець М.А. Муравйов виділяв кошти на утримання Московського художнього товариства, де займав посаду присяжного змагателя¹⁶.

У 1903 р. московський 1-ї гільдії купець, потомствений почесний громадянин Москви І. К. Рахманов пожертвував 200 тис. рублів туберкульозному санаторію в Барибіно. Широкою благодійністю займалася Є.К. Рахманова (1869–1907). Вона виділила 60 тис. рублів на будівництво будинку на 100 осіб, квартири в якому отримували безкоштовно, 10 тис. руб. — на утримання Рогозької богадільні, 5 тис. рублів — Товариству сприяння трудолюбству¹⁷. Потомствена почесна громадянка А.К. Рахманова (1851–1903) виділила 133 тис. рублів на заснування богадільні на 70 осіб. (Згодом ця богадільня стала носити ім'я купчихи).

На початку XX ст. Рахмановими був споруджений будинок безкоштовних квартир ім. Є.К. Рахманової і богадільня А.К. Рахманової. Рогозька старообрядська громада отримала у власність не лише сімейний храм Рахманових, а й землю в Москві. Загалом купці робили регулярні пожертвування на потреби Рогозької старообрядської громади¹⁸.

Благодійною діяльністю займалася також старообрядська родина купців Свешникових. Зокрема, у 1909 р. на кошти К.В. Свешникової були придбані ліжка в богадільні ім. Геєра. На кошти Є.В. Свешникової в Москві спорудили нічліжний будинок.

У Москві К.Т. Солдатенков фінансував будівництво міської лікарні, яка згодом отримала назву «Боткінської». У 1840 р. під час голоду в Москві, за напоянням московського генерал-губернатора Д.В. Голицина, купці-старообрядці Ф.А. Рахманов, П.Д. Шелапутін, Т.Є. Солдатенков, В.Є. Соколов створили мільйонний фонд для закупівлі й продажу за помірними цінами хліба, причому представникам старообрядських конфесій хліб відпускався за ще нижчою ціною¹⁹.

На кошти московського 1-ї гільдії купця І. Л. Шибасєва утримувалася богадільня на 180 осіб. Потомствений почесний громадянин Москви Б.М. Неокладнов жертвував великі суми на підтримку міських шпиталів. Із 1851 р. значні кошти на утримання московських дитячих притулків щорічно жертвував московський 1-ї гільдії купець І.Ф. Кузнецов²⁰, а комерції радник М.С. Кузнецов був членом Товариства піклування про поранених і хворих.

У 1893 р. на кошти дійсного статського радника П.Г. Шелапутіна було споруджено Гінекологічний інститут для лікарів імені Ганни Шелапутіної, у 1902 р. відкрито гімназію імені Григорія Шелапутіна, у 1903 р. — три міських ремісничих училища, у 1908 р. — Московський педагогічний інститут і реальне училище імені Ганни Шелапутіної, у 1910 р. — жіночу учительську семінарію²¹.

У 1891 р. П.М. Рябушинський при своєму Голутвинському будинку в Москві відкрив велику народну їдальню. У 1895 р. цей будинок був переданий Людинолюбчому товариству для облаштування прихистку імені П.М. Рябушинського. При ньому створили спеціальний фонд для щоденного безкоштовного годування 300 людей, які того потребували²².

Відмінну матеріальну базу мало опікуване П.М. Третьяковим Арнольдівське училище для глухонімих дітей. Жертвуючи значні власні кошти на його облаштування, купець зміг залучити до фінансової підтримки закладу князів В.А. Черкаського, А.А. Щербатова, купців Т.С. Морозова, К.Т. Солдатенкова, П.П. Боткіна та інших²³.

Значні суми жертвував московський 1-ї гільдії купець Є. Грачов на Московський університет. Тривалий час він керував справами Преображенського кладовища в Москві. Власне йому в 1812 р., коли наступала армія Наполеона, керівники цього кладовища довірили вивезти з Москви в Іваново капітал громади²⁴. Одним із перших, хто вніс гроші на організацію в Іваново першого вищого навчального закладу, був Д.Г. Бурилін. Потім воно було реорганізоване в політехнічний інститут. Основою Іванівської обласної наукової бібліотеки стало зібрання книг купця-старообрядця Я.П. Гареліна.

Наприкінці 80-х років XIX ст. у Родниках на фабриках Красильщикових відкрили перший магазин, лазню, лікарню (з кабінетами лікаря, фельдшера тощо), школу, кухню, їдальню, хлібопекарню, казарми для робітників та окреме житло для майстрів і прикажчиків. Гроші від штрафів, які брали з робітників, використовували на фінансування оздоровлення та курорти. У 1916 р. на підприємстві цих купців працювало близько 10 тис. робітників, а їхня заробітна плата була найвищою в Костромській губернії²⁵.

У 1869 р. при текстильній фабриці Г.К. Горбунова у с. Кисельове Костромської губернії було споруджено лікарню для робітників, яку в 1898 р. перемістили в нове приміщення. На Преображенському кладовищі в Москві він відкрив колискову для дітей робітників, богадільню для літніх людей, училище для молоді та друкарню²⁶. Окремий будинок купець побудував для Преображенської фєдосіївської громади. У 1908 р. Г.К. Горбунова обрали першим почесним членом Преображенської богадільні, а за успішний розвиток вітчизняної текстильної промисловості купець удостоївся особистої похвали імператора Миколи II.

За духовним заповітом прихожан Покровського храму на Рогозькому кладовищі І.І. Бутиков пожертвував 50 тис. рублів Миколаївському будинку в Москві, 105 тис. руб. — на заснування стипендій у міщанських училищах, 50 тис. руб. — Рогозькій богадільні, 10 тис. рублів — на притулок для дітей царівни Марії, 11 тис. рублів — на будівництво народного училища на своїй батьківщині у с. Дубовці Коломенського повіту Московської губернії. Його дружина А.Ф. Бутикова пожертвувала 25 тис. руб. на заснування Московського міського жіночого початкового училища і 10 тис. — на утримання Московського будинку для вдів²⁷.

Широкою благодійницькою діяльністю славилася родина казанських купців Саніних. І.Л. Санін обирався гласним Самарської міської думи, гласним повітового земського зібрання, почесним мировим суддею, дійсним членом губернського статистичного комітету. Він жертвував значні суми на Самарську губернську опіку дитячих притулків, Самарське управління Російського товариства Червоного Хреста. Його дружина М.К. Саніна була попечителькою

Маріїнського притулку для дітей воїнів, Самарського товариства піклування про бідних, членом Самарського комітету товариства Червоного Хреста, членом комітету Самарської громади сестер милосердя²⁸. На власні кошти вона відкрила у м. Самарі дві безкоштовні їдальні. Саніни жертвували великі суми на утримання та благоустрій самарського храму Білокриницької ієрархії. У 1912 р. родина віддала частину власної садиби під будівництво нового старообрядського храму. І.Л. Саніна нагородили орденами святого Станіслава II і III ступеня, орденом святої Ганни III ступеня.

У 1912 р. у м. Самарі М.К. Саніна облаштувала Безкоштовну їдальню імені старообрядців Івана і Марії Саніних, функціонування якої забезпечувалося капіталом, який становив 170 тис. рублів.

Купці-старообрядці були постійними благодійниками Олександрівської лікарні м. Казані. Завдяки їм лікарня утримувала терапевтичне, хірургічне й гінекологічне відділення, а кількість місць для хворих виросла з 50 до 90 одиниць. Фінансову підтримку цій лікарні надавали купці-старовіри А.І. Володін, П. Гордєєв, В.Л. Челишев та інші. Близько двадцяти років попечителем Олександрівської лікарні був найбагатший підприємець краю — І-ї гільдії купець, комерції радник К.І. Романов. Крім нього, попечителями лікарні були А.І. Корольков, Я.П. Шамо́в і А.П. Гордєєв. У 1916–1917 рр. роках купці-старообрядці жертвували значні суми на будівництво санаторію для хворих на туберкульоз поблизу с. Висока Гора.

До найщедріших благодійників м. Казані належав Яків Пилипович Шамо́в. Він народився 1835 р. у м. Орлові В'ятської губернії в родині небагатого купця. У Казань переїхав пізніше і влаштувався на фірму купця Хрисанфа Фоміна, який займався продажем борошна. Я.П. Шамо́в одружився з його дочкою й успадкував майно купця. При будинку підприємця існувала молитовня й богадільня.

У 1908 р. Я.П. Шамо́в асигнував на будівництво Казанської міської лікарні 100 тис. рублів. Реальна ціна проекту будівництва та облаштування закладу становила для старообрядця 500 тис. рублів. У лікарні розмістилося три відділення (терапевтичне, хірургічне й гінекологічне), передбачалося 75 ліжко-місць для лікування хворих у стаціонарі і близько 150 осіб — в амбулаторії²⁹. За словами О.І. Карташевої, Казань отримала зразковий лікувальний заклад, який було обладнано за останнім словом науки і техніки. З 1911 р. ця лікарня стає основним лікувальним закладом міста.

Крім того, великі суми Я.П. Шамо́в залишив Казанському сирітському будинку, Ложкинській богадільні, товариствам тверезості, догляду за бідними та хворими дітьми, на облаштування Олександрівської і дитячої лікарень. Він заповів 35 тис. рублів на облаштування жіночої старообрядської богадільні для віруючих поморської згоди³⁰. З огляду на те, що Я.П. Шамо́в несподівано помер, відзначити його заслуги не встигли, і звання почесної громадянки м. Казані отримала його дружина Горпина Хрисанфівна³¹.

Власник одного з найбільших підприємств казанського регіону кінця XIX — початку XX ст. — Торгового будинку — Іван Оконишников був членом Казанського губерньського попечительства дитячих притулків, заступником голови і

головою правління Казанського товариства догляду та освіти глухонімих дітей. (Попечителем цього товариства були купці-старообрядці Я.П. Шамо́в, П.С. Бараба́нов, У.Ф. Бочаров та ін.).

Старовіри М.І. Подуруєва, М.І. Оконишнікова і М.К. Саніна фінансово підтримали Казанське товариство в честь Всемилоствитого Спаса догляду за слабко розвиненими дітьми і каліками. Є.І. Новикова передала казанській школі дитячого трудолюбства власний будинок, у якому могло розміститися близько 120 дітей. Важливо відзначити, що К.І. Оконишников був попечителем 4-го Казанського міського приходського чоловічого училища. К.І. Романов у с. Кульсеїтово відкрив фабрично-заводську школу³².

На початку 80-х років XIX ст. було засноване Товариство Першого реального училища м. Казані, до якого почесними членами увійшли купці-старообрядці П.С. Барабанов, В.О. Бердников, А.П. Гордєєв, К.І. та М.І. Оконишнікови, А.К. Романов, М.Л. Свечников, П.М. Шашин, С.А. Бердникова, М.М. Романова та Г.Х. Шамова. З 1885 р. членом попечительської ради Казанського реального училища був К.І. Романов. Старообрядці жертвували на Друге реальне училище і Комерційне училище м. Казані. Зокрема, Я.П. Шамо́в перебував на посаді заступника голови Комерційного училища і був скарбником його попечительської ради. У попечительську раду цього училища входили Є.Н. Печников, М.І. та К.І. Оконишнікови, С.І. Четвергов та інші.

У 1906 р. П.С. Барабанов був засновником Товариства поширення освіти м. Казані. У 1913 р. дійсними членами Товариства взаємодопомоги нужденним були старообрядці П.А. Афанасьєв, С.А. Гордєєв, А.П. Гордєєв та А.В. Афанасьєва. З 1887 р. А.П. Гордєєв був попечителем 21-го Казанського початкового міського училища, а з 1891 р. — попечителем Печищенського земського училища.

У 1871 р. в Казані було створене Перше товариство взаємного кредиту. У різний час його очолювали старообрядці Я.П. Шамо́в, М.Л. Свечников, К.І. Оконишников, членами керівних органів були К.І. Романов, І.С. Гребенщиков, П.С. Барабанов, С.С. Четвергов, Я.Я. Коровін, А.Ф. Афанасьєв та інші. На власні кошти М.Л. Свечников заснував стипендії студентам Першого Казанського реального і Казанського комерційного училищ. Членами Другого Казанського товариства взаємного кредиту були старообрядці І.К. Савін, Є.Є. Софронов, Д.А. Четвергов, В.Г. Шабанов та інші³³.

Засновниками Казанського купецького товариства взаємодопомоги були М.Л. Свечников та К.І. Оконишников. Створене 1898 року, товариство займалося матеріальною підтримкою і медичним обслуговуванням власних збіднілих членів, пристарілих і сиріт.

У 70-х роках XIX ст. у м. Чистополі Казанської губернії 1-ї гільдії купецько-федосієвець В.Л. Челишев відкрив богадільню, лікарню і безкоштовну їдальню для бездомних. На його кошти було споруджено один з перших у Росії водопроводів у провінції. За власний кошт купець спорудив і передав жіночій прогімназії цегельний завод. За заслуги перед громадськістю міста за життя Василя Львовича в його честь у Чистополі була названа одна з міських вулиць, а купцеві присвоєно звання потомственного почесного громадянина³⁴.

У 1900 р. головою комітету завідування народними їдальнями і чайними вибрали нижньгородського купця-старовіра Д.В. Сироткіна. Він народився в 1864 р. у с. Остапове Балахнинського повіту Нижньгородської губернії в родині селянина-старообрядця, представника Білокриницької ієрархії. У 1878 р. його батько, Василь Іванович, у рідному селі побудував храм у честь Введення Пресвятої Богородиці. Крім занять землеробством, батько зимою займався скупкою по селах «щіпного» товару і його перевезенням на ярмарки. Дмитро закінчив початкове училище, у подальшому досвід роботи набув безпосередньо у справі. У 1900 р. Д.В. Сироткін зайнявся переробкою нафти. У 1907 р. він заснував власне пароплавство, яке нараховувало 65 суден. У 1910 р. купець очолив пароплавну компанію «Волга», яка була результатом злиття його власної фірми з підприємством лідера спасівців Я.С. Чорнонебова та інших.

У 1902 р. Д.В. Сироткіна вибирають попечителем Нижньгородського міського Володимирського училища, у 1903 р. — почесним попечителем двокласного училища у с. Пурех Балахнинського повіту Нижньгородської губернії, у 1912 р. — членом опіки Нижньгородського міського механіко-технічного училища, у 1913 р. — головою попечительської ради Нижньгородського комерційного училища, попечителем Георгієвського чоловічого початкового училища, уповноваженим Нижньгородської міської думи в управлінні опіки товариства про Будинок трудолюбства ім. Рукавишникових³⁵. Займаючи посаду міського голови, Д.В. Сироткін відмовився від належної платні, яка становила в ті часи неабияку суму — 9 тис. рублів.

У 1910 р. Д.В. Сироткін пожертвував кошти на зведення кам'яних храмів в с. Городець, Кузьмино й Остапово, а також на будівництво приміщення старообрядської школи у с. Кошельово³⁶. У 1913 р. у Нижньому Новгороді Дмитро Васильович будує богадільню. Після Жовтневої революції він емігрував у Югославію. У нього залишилося два пароплави, які займалися перевезенням вантажу на Дунаї. До 1994 р. у Білгороді жив його син Костянтин Дмитрович. Зараз там проживає внук — Дмитро Костянтинович³⁷.

У 1909 р. на кошти Миколи Андрійовича Степуніна було відкрито двокласну міську школу для дітей старообрядців у посаді Клинець Чернігівської губернії. Утримання школи забезпечувалося капіталом, що становив 10 тис. рублів, який М.А. Степунін поклав у Клинецьський міський банк. Завдяки господарству М.А. Степуніна і В.В. Кубарева, рішенням Клинецької міської думи на утримання школи щороку виділялося 300 рублів³⁸.

Відомим в Одесі й на Півдні України був старообрядський церковно-громадський діяч, постійний член багатьох благодійних товариств Варфоломій Антонович Дубинін (1856–1915). Він був купцем, власником і директором-розпорядником одного з найбільших у Росії рибпромислових підприємств: «Торгово-промислового товариства А.К. Дубинін», на якому працювало понад 600 осіб.

В Одесі В.А. Дубиніна поважали. Протягом 16 років його обирали гласним міської думи, причому підтримували його як ліві, так і праві політичні сили. Він був почесним попечителем дитячих притулків, присяжним попечителем Оде-

ського комерційного суду, членом наглядового комітету міського кредитного товариства. Протягом 30 років був головою Одеської старообрядської громади Білокриницької ієрархії³⁹.

У 1824 р. у м. Єлисаветграді Херсонської губернії виходець із безпопівців Я.С. Пашутін заснував Єлисаветградську міську лікарню на 50 ліжок. У 1874 р. до особливої міської комісії чоловічої прогімназії також входили у т.ч. і гласні-старообрядці К.В. Соколов-Бородкін, О.М. Пашутін та І.Н. Макеев. За їхньою участю комісія прийняла рішення про купівлю та облаштування під класи одного з міських будинків. У 1879 р. відбулося відкриття гімназії. У 1890 р. на кошти почесного попечителя гімназії О.М. Пашутіна, О.М. Бондарева та інші при цьому навчальному закладі відкрили домову церкву Різдва Пресвятої Богородиці⁴⁰.

У 1859 р. у м. Єлисаветграді також і на кошти купців-старообрядців Макеевих, Ковальових, Орешникових, Климових, Синициних, Лошкарьових та інших було засновано жіноче училище⁴¹. У 1873 р. там за сприяння старовірів А.Н. Пашутіна, І.І. Макеева та інших побудували приміщення Загального зібрання. У 1880 р. міський голова А.Н. Пашутін виступив з пропозицією побудувати в Єлисаветграді водопровід. Його відкриття відбулося 17 травня 1893 р. У 1895 р. в основному на кошти А.Н. Пашутіна було споруджено металеву огорожу навколо міського бульвару.

Старообрядці брали найактивнішу участь у зборі коштів під час Кримської війни. Збереглися списки купців-старовірів, які вносили вклад у справу перемоги Росії над ворогом. Серед них і прізвища старовірів: московський 3-ї гільдії купець М.О. Осипов (5 тис. руб.), почесний громадянин Москви М.С. Бабкін (3 тис. руб.), московський 3-ї гільдії купець І.Ф. Баулін (2,3 тис. руб.), московський 1-ї гільдії купець Є.Ф. Воробйов (1,2 тис. руб.).

По 1 тис. рублів жертвували й інші ревнителі старовини: московський 1-ї гільдії купець І.Ф. Кузнецов, московський 1-ї гільдії купець М.А. Муравйов, І.М. Сапюлов; по 500 руб. — московський 2-ї гільдії купець М.Н. Кабанов і почесний громадянин В.Ф. Кузнецов; по 400 руб. — московський 1-ї гільдії купець Д.О. Милованов; по 300 руб. — московський 1-ї гільдії купець І.П. Бутиков, почесний громадянин Є.С. Кулаков, московський 1-ї гільдії купець І.Н. Назаров, московський 3-ї гільдії купець В.С. Савін, московський 1-ї гільдії купець Ф.Я. Свешников, московський 3-ї гільдії купець Т.Г. Фомін; по 200 руб. — почесний громадянин Москви І.І. Биков, 3-ї гільдії купці П.А. Мануйлів та М.К. Медведєв, єйський 1-ї гільдії купець А.Я. Свешников; по 150 руб. — московські 3-ї гільдії купці С.М. Алексеєв, Ф.К. Медведєв, А.В. Прасагов; по 100 руб. — московський 1-ї гільдії купець Т.І. Вариханов, московський 3-ї гільдії купець П.І. Аржеников, московський купець Ф.В. Винокуров, московський 3-ї гільдії купець А.П. Єфимов, 3-ї гільдії купці П.П. Зеленов, М.Л. Картилов, Г.А. Макаров, Я.Я. Толкачов. Для поранених свої пожертвування вносили московські 3-ї гільдії купці Т.І. Гудків, М.П. Розторгуєв, Ф.Н. Смирнов, московська 3-ї гільдії купчиха М.К. Солдатенкова.

На кошти ковровських 1-ї гільдії купців Першиних у м. Коврові Володимирської губернії було відкрито богадільню для інвалідів. Купці П.Г. Герасимов та С.П. Большаков за власний рахунок побудували й обладнали лікарню для поранених воїнів Російсько-турецької війни 1877–1878 років⁴².

Посильну допомогу внесли старообрядці і під час Першої світової війни. Так, у серпні 1914 р. при Київській Успенській старообрядській громаді було відкрито лазарет для поранених воїнів на 25 ліжко-місць⁴³. Городецький купець П.А. Овчинников на власні кошти утримував міський старообрядський комітет із допомоги постраждалим воїнам Першої світової війни. Тут саме знаходився і лазарет⁴⁴.

Отже, в основі соціальної благодійності купців-старообрядців лежало розуміння значення безкорисних діянь у вирішенні соціальних проблем. Старообрядські підприємці виділяли величезні кошти на будівництво об'єктів соціальної інфраструктури, лікарень, шпиталів, санаторіїв, богаділень, дитячих притулків, безкоштовних їдалень для бідних, на будівництво та утримання дитячих садків, загальноосвітніх шкіл, гімназій і вищих навчальних закладів.

Серед найвидатніших благодійників слід назвати М.О. Бугрова (споруджений міський водопровід загального користування в Нижньому Новгороді), В.О. Морозову (облаштування об'єктів соціальної інфраструктури робітничих поселень), Д.А. Морозова (заснування Інституту злякисних пухлин при Московському університеті ім. М.В. Ломоносова), Г. І. Хлудову (палати для невиліковно хворих жінок), М.А. Хлудова (університетська клініка дитячих хвороб у Москві), М.П. Дехтярьова (богадільня на Древлянській площі у Києві), І.К. Рахманова (підтримка туберкульозного санаторію в Барібіно), К. Т. Солдатенкова (Боткінська лікарня в Москві), П.Г. Шелапутіна (гінекологічний інститут для лікарів у Москві), Я.П. Гареліна (обласна наукова бібліотека в Іваново), Г.К. Горбунова (лікарня для робітників у Костромській губернії), І.Л. та М.К. Саніних (безкоштовна їдальня в Самарі), Я.П. Шамова (міська лікарня в Казані), В.Л. Челишева (богадільня, лікарня і безкоштовна їдальня для бездомних у м. Чистополі), Д.В. Сироткіна (богадільня в Нижньому Новгороді), М.А. Степуніна (міська школа у посаді Клинци Чернігівської губернії), Я.С. Пашутіна (міська лікарня в Єлисаветграді). Старообрядці жертвували значні кошти на підтримку російської армії в роки Кримської та Першої світової воєн, утримували лазарети для поранених воїнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Благодійність у сфері науки й освіти розглядається у статті про старообрядську освіту і виховання.

² *Седов А.* Старообрядчество и предпринимательство // Старообрядец — газета для старообрядцев всех согласий. — № 6. — Июнь 1997 г.

³ *Седов А.В.* Феномен старообрядческого предпринимательства // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2007. — Т. 2. — С. 87.

⁴ Поздеева И.В. Личность и община в истории русского старообрядчества // Мир старообрядчества. История и современность / Сборник научных трудов. Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1999. — Вып. 5. — С. 14.

⁵ Пишкин В. Благотворители былые... // Старообрядец. Газета для старообрядцев всех согласий. — № 1. Декабрь 1995 г.

⁶ Думова Н. Московские меценаты. — М., 1992. — С. 68.

⁷ Мелехов Е.П. Всехсвятительский единоверческий 2-го класса общежительный женский монастырь // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2000. — С. 205.

⁸ Там же. — С. 206.

⁹ Энциклопедия купеческих родов. 1000 лет российского предпринимательства. Из истории купеческих родов. — М., 1995. — С. 141.

¹⁰ Там же. — С. 315.

¹¹ Державний архів м. Києва (Держархів м. Києва), ф. 163, оп. 41, спр. 6064, арк. 1–8.

¹² Ковалинский В.В. Меценаты Киева. — К., 1998. — С. 193.

¹³ Держархів м. Києва, ф. 1, оп. 2, спр. 1936, арк. 72.

¹⁴ Центральний державний архів України у м. Києві (ЦДАК України), ф. 442, оп. 54, спр. 40, арк. 1, 6, 17.

¹⁵ Ефимкин А.П. Федор Андреевич Блинов // Старообрядец. — № 11. — Январь 1999 г.

¹⁶ Стадников А.В. Список купеческих старообрядческих фамилий Москвы (XIX — начало XX вв.) // Мир старообрядчества: история и современность / Отв. ред. И.В. Поздеева. — М., 1999. — Вып. 5. — С. 360.

¹⁷ Там же. — С. 366.

¹⁸ Там же. — С. 64.

¹⁹ Юхименко Е.М. История Рогожского кладбища в Москве и Козьма Терентьевич Солдатенков // Традиционная книга и культура позднего средневековья: Труды Всероссийской научной конференции к 40-летию полевых археографических исследований Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова (Москва, 27–28 октября 2006 г.) / Ответ. ред. И.В. Поздеева. В 2-х ч. — Ярославль, 2008. — Ч. 2. — С. 102.

²⁰ Стадников А.В. Указ. соч. — С. 356.

²¹ Щетинин Б.А. Ревнитель просвещения // Исторический вестник. — М., 1914. — № 7. — С. 230.

²² Энциклопедия купеческих родов. — С. 170.

²³ Ненарокомова И. Павел Третьяков и его галерея. — М., 1998. — С. 113.

²⁴ Столбов В. «Капиталисты» крестьяне-старообрядцы и их влияние на развитие промышленного Иваново-Вознесенского района в XVIII–XIX вв. // Судьба старообрядчества в XX — начале XXI вв.: история и современность / Отв. ред. и состав. С.В. Таранец. — К., 2008. — Вып. 2. — С. 231.

²⁵ Там же. — С. 245.

²⁶ Кряжевских А.Л. Духовные центры старообрядчества Южной Вятки в первой половине XIX в. // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2007. — Т. 1. — С. 132.

²⁷ Доулинг К. Купцы-старообрядцы Бутиковы. Фабрика на Остоженке. Особняк А.И. Дерожинской // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 2005. — Т. 1. — С. 216.

²⁸ Карташева Е. Благотворительность купцов-старообрядцев и старообрядческих общин Казани в конце XIX — начале XX веков // Судьба старообрядчества в XX — начале XXI вв.: история и современность / Отв. ред. и состав. С.В. Таранец. — К.; Винница, 2010. — Вып. 4. — С. 188.

- ²⁹ Там же. — С. 209.
- ³⁰ Там же. — С. 214.
- ³¹ Попечитель // Старообрядец. — № 10. — Октябрь 1998 г.
- ³² *Карташева Е.* Благотворительность купцов-старообрядцев и старообрядческих общин Казани в конце XIX — начале XX веков // Судьба старообрядчества в XX — начале XXI вв.: история и современность / Отв. ред. и состав. С.В. Таранец. — К.; Винница, 2010. — Вып. 4. — С. 204.
- ³³ Там же. — С. 206.
- ³⁴ За камский город Чистополь // Старообрядец. — № 10. — Октябрь 1998 г.
- ³⁵ *Ефимкин А.П.* Дмитрий Васильевич Сироткин // Там же. — № 12. — Апрель 1999 г.
- ³⁶ Защитник старой веры // Там же. — № 14. — Октябрь 1999 г.
- ³⁷ Там же.
- ³⁸ Клиницы Черниговской губернии // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1909. — № 41. — С. 1182.
- ³⁹ Варфоломей Антонович Дубинин // Слово Церкви. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1915. — № 22. — С. 525.
- ⁴⁰ *Папутин А.Н.* Исторический очерк г. Елисаветграда. — Кировоград, 1992. — С. 86.
- ⁴¹ Там же. — С. 91.
- ⁴² *Монякова О.А.* Ковровские старoverы и их роль в социально-экономическом развитии города в XIX — начале XX вв. // Старообрядчество: история, культура, современность. — М., 1998. — С. 167.
- ⁴³ Киев // Церковь. Старообрядческий церковно-общественный журнал. 1914. — № 38. — С. 889.
- ⁴⁴ *Горячев А.Я., Горячев В.А.* Старообрядцы Городца — хранители русской книжной культуры // Мир старообрядчества / Под ред. И.В. Поздеевой и Е. Б. Смилянкой. — М.; СПб., 1992. — Вып. 1. — С. 62.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2012.